ROZHLADY

KONCESÍVNOST' V SÚČASNEJ RUSKEJ LINGVISTIKE

JANA SOKOLOVÁ

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

SOKOLOVÁ, Jana: Concessivity in Contemporary Russian Linguistics. *Journal of Linguistics*, 2016, Vol. 67, No 1, pp. 53 – 72.

Abstract: The study focuses on the research of concessivity in two centres; namely in the Petersburg typological school and in the Moscow school of semantics. It presents the methodology and the results of the analyses of main representatives of the schools. Both schools address concessivity from the perspective of the semantics of concessive operators. In Russian studies, the main attention is given to the conjunction *хотя* ('although') and its elaborations are based on two directions: a) from the perspective of the semantics of causes and effects; b) from the perspective of the semantics of condition. An interpretative basis of the causal relations is formed by the semantic components 'because' ('потому что'), 'therefore' ('поэтому') and 'it causes' ('влияет'). Interpretations of the aspect of condition corresponds to the semantic component 'if...so' ('если...то').

Keywords: concessivity, operators, constructions, semantics, pragmatics

ÚVOD

V „tradičnej“ lingvistiky (ruskej podobne ako napokon aj v slovenskej a českej) sa koncesívnosť¹ spomína pri klasifikácii hypotaktických súvetí – prípusťkové súvetia sa spočiatku analyzujú semaziologicky, „od formy k významu“. Výsledkom je značne vágna definícia, porov.: „prípustkové vedľajšie vety vyjadrujú prípusťkové príslovkové určenie nadradenej vety, t. j. okolnosť nepriaznivú deju nadradenej vety, napriek ktorej sa však dej uskutočňuje, trvá, alebo platí“ (Oravec – Bajžíková, 1982, s. 198). Analogicky znie vymedzenie prípusťkových viet v „pražskej“ gramatike ruštiny (*Русская грамматика 2*, 1979, s. 987 – 990). V nej sa okolnosť, ktorá je nepriaznivá deju hlavnej vety, prezentuje buď ako hraničná, alebo ako nerelevantná.

V ruskej akademickej gramatike (*Русская грамматика II*, 1980, s. 585 – 593) sa rozlišujú a) vety s operátormi² nediferencovaného významu (*хотя, хоть, пусть, пускай, правда*) a b) vety s operátormi diferencovaného významu (*несмотря на то*

¹ V príspevku výrazy *конcesívnosť, prípusťka*, podobne *конcesívny, prípusťkový* budeme používať ako synonymné.

² Termín operátory sa v súlade so slovenskou lingvistickou tradíciou ponímajú aj ako prostriedky s primárne spájacou funkciou (spojky, relatíva, korelatíva, spojkové výrazy), aj ako indikátory a konštituenty komunikačných funkcií výpovedí (porov. Kesselová, 2011).

что, независимо от того что, при том что, при всем том что, вопреки тому что).³ Konštatuje sa protirečenie dvoch komponentov: apriórneho (prvý komponent významu) a aktuálneho (druhý komponent), takže základom prípusťkových konštrukcií je protiklad (antitéza) medzi bezprostrednou a skrytou informáciou. Napr. *Хоть мал, но умен.*; v súvetí je prípusťkový vzťah vybudovaný na rozpore medzi prvým (apriórny) komponentom významu – ‚ak mladý, tak nerozumný‘, resp. ‚alebo mladý, alebo rozumný‘ a druhým (aktuálnym) komponentom významu – ‚mladý a zároveň (napriek očakávaniu) rozumný‘. Pri pertraktovaní prípusťkových konštrukcií sa poukazuje na význam hypotetickej koncesívnosti, ktorý nadobúdajú v spojení s časticou *бы* (*бы*). Interpretácia prípusťkových viet sa odvíja od realizácií operátorov v textoch umeleckej literatúry. V 80. rokoch vyšli aj dve monografické práce venované problematike koncesívnosti a ich autorkami sú Римма М. Теремова (1986) a Майя В. Ляпон (1986).⁴

KONCESÍVNOSŤ V SÚČASNEJ RUSKEJ LINGVISTIKE

V novších prácach sa využíva sémanticky orientovaná gramatika a vychádza sa zo sémantiky a fungovania prípusťkových operátorov v logickosémantickej štruktúre prípusťkových viet a konštrukcií. Prípusťkové vzťahy sa posudzujú v rámci rôznych štruktúr: podrad'ovacích súvetí, prirad'ovacích súvetí⁵ (včítane asyndetických), jednoduchých viet aj nadvetných celkov. Ich fungovanie v jazykovej interakcii sa verifikuje údajmi z národného korpusu. V súčasnej rusistike sa pozornosť sústreďuje na sémantiku jednotlivých kauzálnych operátorov. Menšia pozornosť sa venuje výskumu z aspektu ich diskurzívnych funkcií (Булыгина – Шмелев, 1997;⁶ v slovakistike Kesselová, 2011).

Poukazuje sa na disparátnosť termínu *пріпустка* (*уступительность, уступка*) a takých termínov ako *прічина, подмїенка, час, цїель* a pod. (porov. Урысон, 2003; Апресян, 2014; Karlík, 1995), ktoré sú sémanticky aj pragmaticky priezračnejšie.⁷

³ Podľa portálu Корпусная грамматика русского языка (<http://rusgram.ru/main>) ku koncesívnym spojčkam patria: *хоть, хотя; даром что; только бы, лишь бы; несмотря на то что, невзирая на то что; хотя бы, хоть бы, пусть, пускай; в то время как, между тем как, тогда как; добро бы, пускай бы; только, правда.*

⁴ М. В. Ляпон je autorkou textu o podrad'ovacích сүветiach vyjadrujúcich пріпустkové vzťahy v *Русской грамматике II* (1980).

⁵ V ruštine sa vүчїeňujú parataktické сүветia s adverzatívno-пріпустkovým významom, porov. *Чай невкусный, но горячий.* V tomto prípade každá část сүветia je analogická s vedľajšou vetou пріпустkovou, porov. *Чай невкусный, хотя и горячий.*; *Хотя чай невкусный, но горячий.* Пріпустková platnosť sa присудzuje parataktickým spojčkam *но* i *да*. Конcesівність posilňujú výrazy s partikulami a adverbiami, porov. *но зато, но все же, но все-таки, но тем не менее, да все еще, да уж, да зато* a pod., *но все же, но все-таки, но тем не менее, да все еще, да уж, да зато* a pod.

⁶ Porov. termín „возражение под видом согласия“ (námietka pod pláštikom súhlasu), ktorý pri opise dialogických funkcií конcesівnych конštrukcií používajú Т. В. Булыгина a А. Д. Шмелев (1997).

⁷ В. Ю. Апресян *уступительность (пріпустку)* označuje за metaslovo, ktoré si vүžaduje výklad (Апресян, 2014).

Záujem o problematiku koncesívnych výrazov sa v rusistike prehĺbil v 90. rokoch minulého storočia a následne sa rozvíja najmä v kontexte dvoch koncepcií: koncepcie Petrohradskej typologickej školy, ktorej reprezentantom je Виктор С. Храковский (1998; 1999; 2004), a koncepcie Moskovskej sémantickej školy, ktorú v súčasnosti (z pohľadu skúmanej problematiky) reprezentujú dve výrazné osobnosti – Елена В. Урысон a Валентина Ю. Апресян (Урысон, 2001; 2002; 2003; 2011; Апресян, 1999; 2006; 2014; 2015).

Obe školy spája sémantický prístup, metajazykové opisy a v nich prítomnosť hovoriaceho. Aspekt hovoriaceho, ktorý je typický pre lexikálnu sémantiku Moskovskej školy, sa tak uplatňuje širšie a koncesívne jazykové prostriedky sa považujú za osobitnú, metatextovú rovinu jazyka: komentáre hovoriaceho k vlastnej výpovedi (Богуславский, 2010). Centrá pokračujú v ruskej lingvistickej tradícii (porov. najmä Крейдлин – Падучева, 1974; *Русская грамматика II*, 1980), v ktorej sa prípustkové súvetia (konštrukcie) opisujú na pozadí „nesplneného očakávania“ (обманутое ожидание).⁸ Porov. výklad operátora *хотя* (Падучева, 2004, s. 47):

Хотя P, Q = ,P; поэтому ожидалось, что не-Q; Q';

Ночи P, Q = ,P; preto sa očakávalo, že не-Q; Q'; napr.:

- (1) *В окнах горел свет, хотя было уже за полночь.*

V oknách sa svietilo, hoci bolo po polnoci.

Pritom sa zdôrazňuje, že očakávanie не-Q vyplynulo nie zo samotnej situácie P, ale z extralingvistických znalostí a skúseností. Podobne uvažuje Petr Karlík, keď akcentuje, že základom prípustkových súvetí sú „pravidelnosti implikované pojmom sociálne pravidlá a zvyklosti správania sa“, a prípustkový vzťah precizuje ako súvislosť medzi neúčinnou príčinou a neočakávaným dôsledkom (Karlík, 1995, s. 110 – 111). Mária Imrichová viac-menej analogicky konštatuje, že „v prípustke ide teda o vyjadrenie príčiny, ktorá predpokladá u adresáta istý skúsenostný či vedomostný kontext smerujúci k logickému záveru (dôsledku tejto príčiny). K naplneniu tohto logického vzťahu príčiny a dôsledku nedochádza, pretože druhá veta (v podrad'ovacom súvetí hlavná veta) prináša prekvapujúci a nezvyčajný obsah“ (Imrichová, 2013, s. 75).

V ruskej lingvistickej tradícii sa hlavná pozornosť venuje spojke *хотя* (slov. *hoci*, čes. *ačkoli(v)*, angl. *although*, franc. *bien que*) a jej výklady sa vedú v dvoch smeroch: a) z hľadiska sémantiky príčiny a následku (porov. Урысон, 2002; 2003; 2011; Падучева, 2004; Ляпон, 1986; Теремова, 1986; 2013; Губанов, 1999⁹; tiež

⁸ Podobne: „základní vlastnosti přípustkového vztahu je to, že obsahuje moment **nesplněného očekávání**, vyplývající z rozporu mezi očekávanou platností jevu *q* a skutečnou platností jevu *non q*. Přitom tento rozpor vzniká na základě povědomí (předpokladu) určité obvyklé obsahové závislosti (zpravidla kauzální/motivační povahy) mezi dvěma jevy *p* a *q*“ (Karlík, 1995, s. 108). V *Mluvnici češtiny 3* sa používa výraz **sklamané očekávání**.

⁹ А. Р. Губанов skúma koncesívnosť ako myšlienkovú štruktúru, ktorá má charakter paradoxu, a prezentuje výsledok spojenia kauzality s odporovacím významom, keďže v príslušnom prototypickom scenári adverbzativnosť nadobúda charakter „kontrastívnej koincidencie“ („контрастной совмести-

König, 1985; 1986; 1988; 1991; Karlík, 1995; Ivanová, 2011); b) z aspektu sémantiky podmienky (porov. Апресян, 1999; 2006; 2014; tiež Morel, 2000; Haspelmath – König, 1998). Postoj, ktorý zastáva В. С. Храковский, je založený na integrácii sémantiky príčiny, podmienky a adverzativnosti (Храковский, 1998; 2004). Interpretáčné východiská v rámci kauzálnych vzťahov sa opierajú o sémantické komponenty „preto“ (,потому что‘), „pretože“ (,поэтому‘) alebo „vplýva“ (,влияет‘), interpretáciám z aspektu podmienky zodpovedá sémantický komponent „ak... tak“ (,если... то‘).

KONCEPCIA PETROHRADSKÉJ TYPOLOGICKEJ ŠKOLY

V intenciách Petrohradskej typologickej školy sa koncesívne konštrukcie analyzujú na pozadí ruštiny, a to v takých jazykoch, ako napr. arménsky, bulharský, starogrécky, francúzsky, anglický, fínsky, estónsky, maďarský, indonézsky, vietnamský, evenský, eskimácky, japonský a iné (porov. zborník *Типология уступительных конструкций*, 2004).¹⁰ Za administratívny začiatok školy sa považuje rok 1961 a výskumné impulzy sa spájajú s menom А. А. Холодовича. K ďalším spolupracovníkom patria: И. Мельчук, В. С. Храковский, А. К. Оглоблин, Г. Г. Сильницкий, И. В. Недялков, А. Л. Мальчуков, С. Е. Яхонтов, Н. А. Козинцева a i.

Koncepcia Petrohradskej typologickej školy vychádza najmä zo sémantickej a syntaktickej štruktúry viet a v nich realizovaných gramatických kategórií predikátov (času, vidu a spôsobu). Koncesívny význam sa nepovažuje (na rozdiel od Moskovskej sémantickej školy) za „sémantický primitív, ale za zložitý význam utvárajúci sa na základe konceptov ‚príčinných významov‘, ‚podmienkových významov‘ a ‚odporovacích významov‘“ (Храковский, 2004, s. 10; tiež Капу, 2006).¹¹ Vo vzťahu k prípustkovej konštrukcii sa uprednostňuje koncept prototypu, ktorým je bipredikatívna jednotka, t. j. podradňovacie súvetie s vedľajšou vetou uvedenou koncesívnym operátorom. Prototypickú prípustkovú konštrukciu autor opisuje nasledovne: ‚má miesto P a má miesto ne-Q; ne-Q nevyplýva z P; podľa hovoriaceho, z P normálne musí vyplývať Q‘ (Храковский, 1999, s. 105).¹²

мости“) a sémantický invariant „adverzatívny kompromis“ („противительный компромисс“) označuje, že konflikt udalosti (P a Q) sa rieši vďaka akémusi kompromisu R (Губанов, 1999, s. 21).

¹⁰ Zborník vyšiel v sérii kolektívnych monografií: *Типология каузативных конструкций* (1969); *Типология пассивных конструкций* (1974); *Типология результативных конструкций* (1983); *Типология итеративных конструкций* (1989); *Типология императивных конструкций* (1992); *Типология условных конструкций* (1998); *Типология уступительных конструкций* (2004); *Типология таксисных конструкций* (2009).

¹¹ Рогов. „уступительное значение не является семантическим примитивом, а является сложным и формируется на базе концептов ‚причинное значение‘, ‚условное значение‘ и ‚противительное значение‘“ (Храковский, 2004, s. 10).

¹² Рогов. „имеет место P и имеет место не-Q; не-Q не следует из P; по мнению говорящего, из P нормально должно следовать Q“.

Presadzuje sa postoj, že opis príčinnno-prípustkových a podmienkovo-prípustkových konštrukcií musí najskôr vychádzať z výkladu príčinných a podmienkových konštrukcií.

Opis príčinných konštrukcií typu *Q*, pretože *P* (*Q*, *потому что P*) sa interpretuje nasledovne: „je situácia *P* a s ňou spojená situácia *Q*; hovoriaci vie alebo predpokladá, že je to normálne“.

Opis súvzťažných príčinnno-prípustkových konštrukcií typu: *hoci P, ne-Q* (*хотя P, не-Q*) má podobu: „je situácia *P* a s ňou spojená situácia *ne-Q*; hovoriaci vie alebo predpokladá, že zo situácie *P* normálne musí vyplývať situácia *Q*“.

Opis podmienkových konštrukcií typu *ak P, Q* (*если P, Q*) je nasledovný: „môže byť situácia *P* alebo situácia *ne-P*; pri realizácii situácie *P* sa bude realizovať aj s ňou spojená situácia *Q*; hovoriaci vie alebo predpokladá, že je to normálne“.

Opis súvzťažných podmienkovo-prípustkových konštrukcií typu *dokonca ani ak P, ne-Q* (*даже если P, не-Q*) má podobu: „môže byť situácia *P* alebo situácia *ne-P*; pri realizácii situácie *P* sa bude realizovať aj s ňou spojená situácia *ne-Q*; hovoriaci vie alebo predpokladá, že zo situácie *P* normálne musí vyplývať situácia *Q*“ (Храковский, 2004, s. 13 – 14).

V Petrohradskej typologickej škole sa rozlišujú negeneralizované a generalizované prípusťkové konštrukcie. Táto koncepcia vychádza najmä z adaptovanej klasifikácie Martina Haspelmatha a Ekkeharda Königa (1998, s. 563), podľa ktorej sa prípusťkové vety delia na: (a) skalárne (doklad 2), (b) alternatívne (doklad 3) a (c) univerzálne, resp. generalizované (doklad 4), porov.:

- (2) *Even if we do not get any financial support, we will go ahead with our project.*
Аj keby sme nedostali finančnú podporu, budeme pokračovať v našom projekte.
- (3) *Whether we get any financial support or not, we will go ahead with our project.*
Аj keď nedostaneme finančnú podporu, budeme pokračovať v našom projekte.
- (4) *No matter how much (However much) financial support we get, we will go ahead with our project.*
Без оһл'аду на то, акú dostанеме финанчнóу подпору, будеме pokračóват' в нашом projekte.

Ako vidieť, základom klasifikácie je spôsob realizácie podradenej vety. V skalárnych prípusťkových vetách je vyjadrená podmienená prípusťka *P*, ktorá v štandardných podmienkach neprekáža realizácii situácie *ne-Q*. Vo vedľajšej vete alternatívnych prípusťkových súvetí sú realizované minimálne dve podmienené prípusťky *P*₁ a *P*₂, pričom žiadna z nich neprekáža realizácii situácie *ne-Q*. Podradenú časť univerzálnych prípusťkových viet možno interpretovať nasledovne: „nejestvuje ani jedna konkrétna podmienená prípusťka, ktorá by prekážala realizovaniu situácie *ne-Q*“.

Виктор Самуилович Храковский negeneralizované a generalizované prípusťkové konštrukcie ďalej konkretizuje.

1. Negeneralizované prípustkové konštrukcie člení na dve veľké skupiny podľa spôsobu realizácie častí súvetia:

1.1 Prípustkové konštrukcie, napr.:

- (5) *Хотя шел дождь, Петров вышел из дома без зонтика.*
Hoci pršalo, Petrov vyšiel z domu bez dáždnika.

1.2 Podmienkovo-prípustkové konštrukcie, ktoré sa delia do dvoch skupín:

1.2.1 Reálne podmienkovo-prípustkové konštrukcie:

- (6) *Даже если пойдет дождь, Петров выйдет из дома без зонтика.*
Aj keď bude pršať, Petrov vyjde z domu bez dáždnika.
- (7) *Даже если бы пошел дождь, Петров выйдет из дома без зонтика.*
Aj keby pršalo, Petrov vyjde z domu bez dáždnika.

1.2.2 Nereálne podmienkovo-prípustkové konštrukcie:

- (8) *Даже если бы пошел дождь, Петров вышел бы из дома без зонтика.*
Aj keby pršalo, Petrov by vyšiel z domu bez dáždnika.

Negeneralizované prípustkové konštrukcie sa opisujú jednak ako podradňovacie súvetia (presnejšie, ako súvetia, v ktorých obe časti obsahujú finitné slovesá) a jednak ako konštrukcie majúce povahu rozšírenej (осложненной) vety (útvary, v ktorom je finitné sloveso len v jednej časti). Pre každý typ sa uvádzajú možnosti, resp. nemožnosti spôsobov vyjadrenia predikátov (čas, vid, slovesný rod).

2. Generalizované (univerzálne) prípustkové konštrukcie sa v rusistike nazývajú aj vety so všeobecnoprípustkovými vzťahmi (обобщенно-уступительными отношениями; porov. *Русская грамматика II*, 1980) a za ich sémantické špecifikum sa považuje „nezvratnosť tvrdeného v hlavnej časti napriek vysokej miere presvedčivosti protiargumentu alebo napriek sile nepriaznivých okolností“ (*Русская грамматика II*, 1980, s. 592).¹³ V typológii V. S. Chakovského sa sémanticky členia do dvoch skupín:

2.1 Prípustkové konštrukcie vyjadrujúce opakujúcu sa situáciu a s ňou spojený iteratívny význam, napr.:

- (9) *Куда (бы) Петров ни обращался, он нигде не получил вразумительного ответа.*

Kamkoľvek (by) sa Petrov obracal, nikde nedostal uspokojivú odpoveď.

Neprírodnosť slovenského prekladu má tieto príčiny: (a) antepozičné použitie operátora *kamkoľvek* sa spája s dynamickým smerovaním deja a veta má platnosť adverbálnej vedľajšej vety miesta; (b) verbum *обратить/обращать* sa 3 (vo význame „prichádzať so žiadosťou, prosbou“) má valenčnú štruktúru: $S_n - VF - na S_a - (s S_i)$.¹⁴ Navyše, slovenský pendant s významom prípustky si vyžaduje partikulu *nech*, ktorá

¹³ Рогов. „неопровержимость утверждаемого в главной части, несмотря на высокую степень убедительности контраргумента или вопреки силе препятствующих обстоятельств“ (*Русская грамматика II*, 1980, s. 592).

¹⁴ Porov. Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe (2014, s. 216).

uvádza prípustkovú vetu: *Nech (by) sa Petrov obracal na kohokoľvek, nikto mu nedal uspokojivú odpoveď*.

2.2 Podmienkovo-prípustkové konštrukcie sú konštrukcie „označujúce jednotlivé situácie a vyjadrujúce význam, že „príznak/dej v podradenej časti sa realizuje s maximálnym presahom uzoálnej normy, t. j. alebo intenzívne, alebo dlho““ (Храковский, 2004, s. 22).¹⁵

2.2.1 Reálne podmienkovo-prípustkové konštrukcie:

- (10) *Куда бы Петров ни обращался, он нигде не получит вразумительного ответа.*

Nech by sa Petrov obracal na kohokoľvek, nikto mu nedá uspokojivú odpoveď.

- (11) *Куда Петров ни обратится, он нигде не получит вразумительного ответа.*

Nech sa Petrov obráti na kohokoľvek, nikto mu nedá uspokojivú odpoveď.

2.2.2 Nereálne podmienkovo-prípustkové konštrukcie:

- (12) *Куда бы Петров ни обратился, он бы нигде не получил вразумительного ответа.*

Nech by sa Petrov obrátil na kohokoľvek, nikto by mu nedal uspokojivú odpoveď.

Opozíciu iteratívno – neiteratívno B. C. Храковский podrobne analyzuje v štúdiu *Универсальные уступительные конструкции* (1999). Opozícia sa realizuje najmä v komunikačne úspešných konštrukciách typu **к-зáměno + ни X, P**. Rôzne jej modifikácie majú rôzne gramatické vyjadrenia a rôzne referenčné statusy. Vyznačujú sa tesnejšou spätosťou s kontextom, výraznejším uplatnením mienky hovoriaceho a posúdením dôveryhodnosti informácie. V slovenčine sa uplatňujú pendanty s for-
mantom *-koľvek* (*ktokoľvek, čokoľvek, kdekoľvek, kamkoľvek, kedykoľvek, akokoľvek*).

Neiteratívny príznak v rámci generalizovaných (univerzálnych) konštrukcií B. C. Храковский prezentuje na pozadí ich uplatňovania jednak bez častice *by* a jednak s ňou: (i) *как ни, как бы ни*; (ii) *сколько ни, сколько бы ни*; (iii) *какой бы ни*. Autor konštatuje, že modely konštrukcií nemožno považovať za synonymické. Kým konštrukcie bez častice *by* sa interpretujú ako vlastné koncesívne konštrukcie, konštrukcie s časticou *by* spravidla vyjadrujú koncesívno-podmienkový význam (potenciálny a ireálny).

Pri **iteratívnom** príznaku rozlišuje: a) distributívno-iteratívne významy a operátory (i) *кто ни (кому ни, с кем ни)*; *кто бы ни (кому бы ни, с кем бы ни)*; (ii) *что ни (чему ни, с чем ни)*; *что бы ни (чему бы ни, с чем бы ни)*; (iii) *какой ни (какому ни, за какой ни)*; *какой бы ни (какому бы ни, за какой бы ни)*; b) disperzívno-iteratívne významy a operátory *где ни; где бы ни*; c) diverzatívno-iteratívne významy

¹⁵ Рогов. „обозначающие единичные положения дел и выражающие специфический общий смысл „признак / действие в зависимой части осуществляется с максимальным превышением условной нормы, т. е. или интенсивно, или длительно““ (Храковский, 2004, s. 22).

a operátory *куда; куда бы ни*; d) vlastné iteratívne významy a operátor *когда бы ни* (Храковский, 1999, s. 103 – 122). V prípade iteratívnych významov sú konštrukcie s časticou *бы* a konštrukcie bez častice viac-menej synonymické.

В. С. Храковский pri interpretácii nepoužíva strohý metajazyk. Ako doklady formuluje vety, v ktorých sa alternujú gramaticky možné uplatnenia výrazov (najmä predikátov). Zameriava sa aj na okrajové javy skúmanej problematiky. V súvislosti s koncesívnosťou upozorňuje napr. na koncesívne konštrukcie, ktoré môžu byť interpretované aj ako adverbatívne,¹⁶ aj ako koncesívne, resp. závisia od kulturologického kontextu. Pragmatickú adekvátnosť dokladu (13) autor spája len so spoločenstvami, v ktorých je bežné mnohoženstvo, porov.:

- (13) *Хотя у него было много денег, он не стал брать вторую жену.*
Ночи мал ве́ла пе́нази, нехыстал са о́зени' с дру́гой же́ной.

В. С. Храковский využíva dva parametre, ktoré sa pri klasifikácii koncesívnych konštrukcií zatiaľ neuplatňovali: 1) „taxisovú“¹⁷ závislosť (таксисная; termín R. Jakobsona) medzi prípustkou P a antidôsledkom (антиследствием) *не-Q*“; 2) „časovú súvislosť P a *не-Q*, t. j. absolútnu lokalizáciu na časovej osi“ (Храковский, 2004, s. 81 – 82). Na širokom typologickom materiáli autor tiež podrobne opisuje gramatikalizáciu slov s významom „želaťel'nosti“ a slov s významom „zodpovedajúci skutočnosti“ ako cestu rozvíjania koncesívneho významu.

KONCEPCIA MOSKOVSKÉJ SÉMANTICKEJ ŠKOLY

Koncepciu Moskovskej sémantickej školy (vo vzťahu k prezentovanej problematike) reprezentuje E. В. Урысон a В. Ю. Апресян. Hlavným nástrojom interpretácie významov jazykových jednotiek sú analytické opisy v špeciálnom sémantickom jazyku. Metajazyk Moskovskej sémantickej školy sa od jazyka A. Wierzbickej líši tým, že je a) etnosingifikatívny (prezentuje zjednodušený a štandardizovaný podjazyk) a b) vo svojom slovníku má okrem sémantických primitívov¹⁸ niektoré význa-

¹⁶ Kým v základe odporovacieho vzťahu je výskyt dvoch faktov protirečiacich zvyčajnej situácii, pričom jeden oslabuje relevanciu druhého, prípustka je vzťah, ktorý hovoriaci prezentuje ako rozpor vyplývajúci z nerealizovanej kauzálnej spojitosti (*Млвнице чештины* 3, 1987, s. 461; tiež Санников, 2008), resp. ako súvislosť medzi neúčinnou príčinou a neočakávaným následkom (Ivanová, 2011, s. 140).

¹⁷ Taxis В. С. Храковский definuje nasledovne: „функционально-семантическая категория, которая реализуется в бипропозитивных (и шире полипропозитивных) конструкциях, где различными грамматическими средствами маркируется временная локализация (одновременность / неодновременность: предшествование, следование) одной ситуации P₁ относительно другой ситуации P₂, чья временная локализация характеризуется относительно времени речи, т. е. независимо от какой-то еще ситуации P_n (Храковский, 2009, s. 20).

¹⁸ Сémantické primitívy sú sémanticky natoľko jednoduché lexémy, že nemôžu byť opisované prostredníctvom iných lexém daného jazyka (napr. v ruštine: *пространство, время, причина, один, хороший, хотеть, считать, делать, говорить, знать, можно, не* a i.). Tvoria báзовý slovník opisov lexikálnych a gramatických významov.

my nutné pre opis viacerých lexém – sémantické kvarky¹⁹ (семантические кварки; termín Ю. Д. Апресяна).

Елена Владимировна Урысон sémantickú a pragmatickú analýzu triedy koncesívnych operátorov rieši s oporou na význam príčiny a prítomnosť hovoriaceho, ktorý vyhodnocuje situáciu Q ako narušenie prirodzeného chodu udalostí, očakávaní a pod. To znamená, že podstatou sémantického invariantu koncesívnosti sú sémantické primitívy kauzality a negácie.

Analýzu operátorov *хотя* (*hoci*), *несмотря на то что* (*nehľadiac na to, že*), *все-таки* (*aj tak*), *тем не менее* (*napriek tomu*), *как-никак* (*koniec koncov; nech je to, ako chce*) autorka zakladá na sémantike kauzálnosti, pričom spája kauzálny význam ‚vplýva‘ (‚влияет‘) a podmienkový význam ‚ak‘ (‚если‘), porov. jej interpretáciu:

Хотя <несмотря на то что> Q, P:

(A) [i, presupozícia] spravidla situácia typu Q vplýva na daný stav vecí; v dôsledku ak má miesto situácia typu Q, tak má miesto situácia typu P;²⁰

[ii] v danom prípade má miesto Q, má miesto P (Урысон, 2003, s. 227).

Ak však existuje faktor (R),²¹ ktorý eliminuje vplyv nepriaznivej situácie (Q) na kľúčovú situáciu (P), potom:

(B) [i] má miesto situácia Q;

[ii] má miesto situácia R;

[iii, presupozícia] spravidla situácia typu Q vplýva na daný stav vecí; v dôsledku ak má miesto situácia typu Q, tak má miesto situácia typu R;

[iv, presupozícia] spravidla situácia typu R vplýva na daný stav vecí; v dôsledku ak má miesto situácia typu R, tak má miesto situácia typu P;

[v] v danom prípade situácia R vplýva na stav vecí viac než situácia typu Q; v dôsledku:

[vi] má miesto situácia P (Урысон, 2003, s. 228).

E. B. Урысон používa teoretický konštrukt „všeobecná schéma koncesívneho významu“ („общая схема уступительного значения“). Na rozdiel od invariantu, ktorý

¹⁹ Sémantické kvarky sú deverbálne (neverbalizovateľné) sémantické komponenty, menšie než sémantické primitívy, napr. spoločná časť významov sémantického primitívu *хочет* (*chciť*) a jeho najbližšieho synonyma *желат* (*želať*). Ю. Д. Апресян ich spočiatku (v prácach z 80. rokov) nazýval нетривиальные семантические компоненты (netriviálne sémantické komponenty).

²⁰ Štylizácia v slovenčine je zvolená tak, aby korešpondovala so sémantickým jazykom, ktorý používa E. B. Урысон.

²¹ V rámci prípustkového významu sa rozlišuje aj komponent (R) – očakávaná, ale nerealizovaná ne-P situácia, porov.:

(14) *И хотя он был красив* (Q), *она оттолкнула его* (P) [ожидаемое следствие – не-P, т. е. ‚она неоттолкнет его‘], потому что боялась отца (R).

А hoci bol švárny (Q), *odmietla ho* (P) [očakávalo sa ne-P, t. j. ‚neodmietne ho‘], lebo sa bála otca (R).

Poznámka: doklad (14), ktorý po prvý raz uviedla A. B. Богомолова (1955), sa uvádza prakticky vo všetkých rusistických prácach venovaných problematike koncesívnosti.

sa viaže na polysémiu slova, „všeobecná schéma koncesívneho významu“ je ponímaná širšie, týka sa triedy slov s koncesívnou sémantikou a pripúšťa modifikácie. Štandardné zmeny schémy, ku ktorým patrí (a) usporiadanie (ранжировка) a (b) eliminácia jej aktantov, umožňujú nadobudnúť koncesívnu sémantiku rôznym slovám a naopak, v rámci koncesívneho slova pomáhajú rozvíjať rôzne významy. Autorka v tejto súvislosti konštatuje analógiu medzi štruktúrou sémantickej triedy a štruktúrou polysémie, na ktorú ešte v 70. rokoch minulého storočia ako prvý upozornil Ю. Д. Апресян.

„Všeobecná schéma koncesívneho významu“ je podobná konceptu „prípustková situácia“ („уступительная ситуация“), ktorú pre porozumenie textov s prípustkovými a adverzatívnymi operátormi uviedla P. M. Теремова (1986). Metatextovú funkciu častice *тем не менее* na rozdiel od prípustkového operátora *хотя* potvrdila aj E. B. Урысон (2001), porov.:

(15) *Петя теперь очень много занимается. Тем не менее учителя им по-прежнему недовольны.*

Peter sa teraz veľa učí. (téma – Peter) Jednako však učitelia nie sú s ním spokojní. (téma – učitelia)

(16) *Петя теперь очень много занимается, хотя учителя им по-прежнему недовольны.*

Peter sa teraz veľa učí, hoci učitelia stále nie sú s ním spokojní. (téma – Peter)

V doklade (15) častica *тем не менее* začína novú tému (tému – učitelia). To znamená, že v mikrotexte potvrdzuje metatextovú funkciu, t. j. rozdeľuje text, vyčleňuje v ňom dôležitejšie, zaujímavejšie alebo menej zaujímavé informácie a pod. Kým v ruštine *тем не менее* i *хотя* (partikula – spájací operátor) sú vo vzťahu gramatickej homonymie, v slovenčine metatextovú funkciu plní adverzatívny operátor s odtienkom prípustky, teda gramatická homonymia nevzniká.²² Oba spájacie výrazy *jednako však* – *hoci* sú vo vzťahu gramatickej synonymie.

S porozumením textu autorka spája poznanie presupozícií (Урысон, 2002, s. 41). Presupozície (prezumpcie) usúvzťažňuje s uplatňovaním rôznych princípov, napr. „princípu aktívnosti“, ktorý sa vo vete (17) spája s presupozíciou „spravidla ak chce niekto študovať na univerzite, pripravuje sa na prijímacie skúšky“:²³

(17) *Хотя Петя не прочь был учиться в университете (Q), он совсем не готовился к вступительным экзаменам (P).*

Hoci nebol proti tomu, aby študoval na univerzite (Q), vôbec sa nepripravoval na prijímacie skúšky (P).

V prácach E. B. Урысон sa prípustková sémantika usúvzťažňuje s ideou nesplneného očakávania, ktorá vyplýva z implikácie vyjadrujúcej „apriórnu pravdu“.²⁴

²² Na túto skutočnosť ma upozornila recenzentka štúdie.

²³ P. Karlík (1995, s. 114) ju interpretuje v kontexte „praxeologickej úsudkovej schémy“.

²⁴ Za základný sémantický príznak koncesívnosti M. B. Ляпон považuje „paradox“, ktorý sa konštituuje na protiklade „apriórnej“ pravdy a „aktuálnej“ pravdy (Ляпон, 1986).

Apriórna pravda sa formuluje v podobe „spravidla ak P, tak ne-Q“ (Урысон, 2011, s. 680), t. j. indukuje isté očakávanie.

V kontexte operátora *hoci* (хотя) a nesplneného očakávania (ktoré E. B. Урысон označuje za most medzi jednotlivými významami spojky *хотя*) autorka venuje pozornosť otázkam, ktoré obrazne nazýva „*hoci* logickej pasce“ („хотя логической ловушки“) a „*hoci* pokazeného telefónu“ („хотя испорченного телефона“; Урысон, 2001, s. 677 – 688). „*Hoci* logickej pasce“ dokumentuje na doklade:

(18) *Хотя большинство потухших вулканов – это горы конусообразной формы (P), не всякая такая гора – бывший вулкан (Q).*

Нoci väčšina vyhasnutých sopiek sú kopce kužeľovitého tvaru (P), nie každý taký kopec je bývalá sopka (Q).

„Logickou pascou“ je tu presupozícia „spravidla ak sú vyhasnuté sopky kopce kužeľovitého tvaru, tak každý taký kopec je bývalá sopka“, ktorá vyplýva zo stereotypov usudzovania, a síce, že ak objekty Rs sú Rb, tak aj objekty Rb sú Rs (Урысон, 2001, s. 682).

„*Hoci* pokazeného telefónu“ spočíva akoby na oprave neúmyselného skreslenia informácie, porov.:

(19) *Хотя Петя иногда остается в гостях (P), обычно он приходит ночевать домой (Q).*

Нoci Peter niekedy ostáva na návšteve (P), zvyčajne prichádza nocovať domov (Q).

Doklad (19) sa vzťahuje na situáciu P, ktorej predchádza informácia, že Peter u hostiteľov pravidelne ostáva na noc, takže je tu tendencia usudzovať, že Peter nespáva doma. Operátor *хотя* signalizuje, že to tak nie je.

Валентина Юрьевна Апресян skúma systémotvorný význam²⁵ koncesívnosti, analyzuje sémantiku jazykových jednotiek vyjadrujúcich koncesívnosť (okolo 70 lexikálnych a syntaktických jazykových jednotiek), prezentuje sémantický invariant koncesívnosti, ktorého základom sú sémantické primitívy podmienky a negácie,²⁶ formuluje hlavné smery sémantických modifikácií prototypu. Bádanie opiera o opis (толкование) ako spôsob explikácie významu a objasnenia vzťahov medzi rôznymi významami. Zdôrazňuje vplyv jazykovej pragmatiky na lexikálne obsadenie a interpretáciu koncesívnych konštrukcií.

²⁵ Систémotvorný význam (termín Ю. Д. Апресяна) je jeden z kľúčových termínov Moskovskej sémantickej školy. Je to význam (často gramatikalizovaný), ktorý je súčasťou jazykových jednotiek rôznych rovin, rôznej formálnej zložitosti. To znamená, že je súčasťou významu väčšieho okruhu jazykových jednotiek.

²⁶ Ako zaujímavosť uvedieme, že I. Nebeská (1976) vyčlenila 3 typy prípustkových vzťahov a z toho 2 typy spája s podmienkou, porov.: 1. typ: negácia príčinného vzťahu, 2. typ: negácia vzťahu so splniteľnou podmienkou, 3. typ: negácia vzťahu s hypotetickou podmienkou.

Systémotvorný význam koncesívnosti podľa autorky predstavujú sémantické primitívy ‚podmienka‘, ‚norma‘, ‚očakávanie‘, ‚negácia‘, ‚situácia‘.

Sémantický invariant koncesívnosti tvoria komponenty, ktoré sa realizujú vo všetkých významoch prípusťkových slov, výrazov a konštrukcií.

Koncesívnu lexiku В. Ю. Апресян klasifikuje podľa: a) stupňa kompozicionality (lexémy, frazémy); b) syntaktických vlastností (konštrukcie vs. lexikálne jednotky); c) sémantiky (synonymá, konverzíva).

Za sémantický prototyp koncesívnosti autorka považuje prípusťkové operátory, ktorých význam tvorí výhradne invariant. Prikladom je spojka *хотя* 11²⁷ v doklade (20):

(20) *Хотя соседи делают ремонт, у нас в квартире ничего не слышно.*

Hoci u susedov prebieha rekonštrukcia, v našom byte nič nepočuť.

Vzdďľovaním sa od sémantického prototypu u časti koncesívnych operátorov (napr. *только бы* 1, *по крайней мере* 2) dochádza k nárastu sémantickej a pragmatickej zložitosti a k výraznejšej sémantickej spätosti s významom ‚ustupovať‘ – ‚уступать‘ (Апресян, 2006, с. 87).

Прототип конcesívneho významу spojky *хотя* 1 má podobu:

Хотя P, Q = ‚имеет место P; имеет место Q; говорящий считает, что если имеет место ситуация типа P, то обычно или естественно, чтобы имела место ситуация типа не-Q‘ (Апресян, 2015, с. 10).²⁸

Hoci P, Q = ‚мá место P; мá место Q; говорящий предпoкладá, že ak мá место ситуация типа P, tak je звычайнé alebo prirodzené, aby мала место ситуация типа не-Q‘.

(21) *Хотя он был болен (P), он пошел на работу (Q).*

Hoci bol chorý (P), odišiel do práce (Q).

Pre spojku *хотя* 1 platí, že prípúšťá tak poradie *Хотя P, Q*, ako aj poradie *Q, хотя P*, порoв.:

(22) *Хотя была плохая погода (P), они пошли гулять (Q) vs. Они пошли гулять (Q), хотя была плохая погода (P).*

Hoci bolo złé počasie (P), šli sa prechádzat' (Q) vs. Šli sa prechádzat' (Q), hoci bolo złé počasie (P).

Keďže pre operátory *все-таки* 1 (*aj tak*) a *все же* 1 (*predsa len*) situácia P sa ukazuje ako menej dôležitá, tvorí pozadie oznámenia, operátory preferujú poradie *P, все-таки* <*все же*> Q:

²⁷ Чísло oзнáчуje poradie v polysémickej šтруктúре operátora. V Moskovskej sémantickej škole sa pre každy význam použíва термín lexéma (лексема). Lexéma je teda slovo v jednom z jeho významov. Na rozdiel od významu (tiež lexikálno-sémantického variantu) lexéma je multilaterálna jednotka majúca oзнáчуjúce, oзнáчуované a syntaktiku (signifikantnú spájateľnosť).

²⁸ Poznámka: fráза *чтобы имела место ситуация типа не-Q* sa použíва vo význame ‚aby nemala место ситуация типа Q‘.

(23) *Я тороплюсь (P), но вы все-таки <все же> зайдите (Q).*

Popáňľam sa (P), no napriek tomu <aj tak, predsa len> vojdite (Q).

Sémantické modifikácie prototypu sa v ďalších lexikálnych a syntaktických koncesívnych jednotkách rozvíjajú v dvoch smeroch: a) v podobe syntaktickej modifikácie koncesívneho významu, t. j. ako (i) sémantická konverzia (семантическая конверсия), alebo (ii) rozšírenie valencie (добавление валентности); b) v podobe sémantických modifikácií prototypu, t. j. augmentáciou o systémotvorné významy (iii) ‚hypotetickosť‘ (‚вероятность‘), (iv) ‚želanosť‘ (‚желательность‘) a (v) ‚stupeň‘ (‚степень‘).

(i) Konverzívmi k operátoru *хотя* *1* sú lexémy, ktoré sa v ruštine tradične považujú za odporovacie spojky: *тем не менее, все-таки 1, все же 1*. Rozdiel medzi nimi a *хотя 1* je v statuse valencií. Operátor *хотя 1* má prvú valenciu P (porov. doklad 22), operátory *тем не менее, все-таки 1, все же 1* majú prvú valenciu Q, porov.:

(24) *Шел дождь (P), тем не менее мы пошли гулять (Q).*

(a) *Pršalo (P), napriek tomu sme sa šli prejsť (Q).*

(b) *Napriek tomu, že pršalo (P), šli sme sa prejsť (Q).*

V slovenčine sú vety vo variante (a) priradené asyndeticky a ich vzťah možno interpretovať ako implicitne adverzatívny, porov.: *Pršalo, [ale/no] napriek tomu sme sa šli prejsť*. Vo variante (b) operátor *napriek tomu, že* má v slovenčine podobne ako operátor *hoci* prvú valenciu P.

(ii) Rozšírenie valencie (pridáva sa valencia príčiny jestvovania situácie Q) vykazujú operátory *как-никак 1, все-таки 2, все же 2*, porov.:

(25) – *Зачем ты пригласил на день рождения (Q) этого зануду Анатолия (P)?*

– *Родственник, как-никак <все-таки, все же> (R).*

– *Наčo si pozval на рождение (Q) того унуденца Анатолия (P)?*

– *Je príbuzný, keď sa to tak vezme (R).*

Skutočnosť, že Anatolij je nudný človek (situácia P), by mala zabrániť jeho pozvaniu na oslavu narodenín (situácia Q); pozvanie sa uskutoční kvôli R (Anatolij je príbuzný). V slovenčine dôvod (R) nevyjadrujú operátory, ale buď kvázivedľajšia parentetická veta (*keď sa to tak vezme*), alebo partikuly (*koniec koncov, napokon*), porov.:

– *Keď sa to tak vezme, je príbuzný. // Je koniec koncov príbuzný. // Koniec koncov je príbuzný. // Ved' je napokon príbuzný.*²⁹

(iii) Zvýšenie hypotetickosti (komponent ‚má miesto P‘ sa modifikuje na ‚môže mať miesto P‘, komponent ‚má miesto Q‘ sa modifikuje na ‚bude mať miesto Q‘)

²⁹ Za doplnenie interpretácií dokladov (24 – 25) úprimne ďakujem recenzentke tejto štúdie.

zaznamenáva napr. opis lexém *пусть 3, пускай 3*. Interpretácia: *Пусть <пускай>* *P, Q* = ,môže mať miesto P; hovoriaci je presvedčený, že bude mať miesto Q; hovoriaci sa nazdáva, že ak má miesto situácia typu P, tak je zvyčajné alebo prirodzené, aby mala miesto situácia typu ne-Q' (Апресян, 2014, s. 72).

(26) *Пусть угрожает* (P), *я не пойду на это* (Q).

Nech sa vyhráža (P), *nepristúpim na to* (Q).

Slovenský ekvivalent s partikulou *nech* nereflektuje zvýšenie hypotetickosti (môže odkazovať aj na reálne prebiehajúci dej). Bližšie k originálu je veta: *Nech by sa akokoľvek vyhrážal, nepristúpim na to*.

(iv) Modifikácia (ne)želanosti (*все равно 3*), keď situácia Q sa poníma ako isté víťazstvo nad nepriaznivou okolnosťou P, resp. naopak, jestvovanie (nepriaznivej) situácie Q je ústupkom okolnostiam.

(27) *Хотя были заблаговременно приняты меры безопасности* (P), *ураган всё равно разрушил большую часть зданий в этой местности* (Q).

Hoci boli načas prijaté bezpečnostné opatrenia (P), *uragán aj tak poškodil väčšinu budov na tomto území* (Q).

Interpretácia: *P, всё равно 3 Q* = ,má miesto Q; má miesto P; hovoriaci sa nazdáva, že ak má miesto situácia typu P, tak je zvyčajné alebo prirodzené, aby mala miesto situácia typu ne-Q; subjekt Q alebo hovoriaci chce, aby Q mala miesto, alebo chce, aby Q nemala miesto' (Апресян, 2014, s. 77). Veta (27) má výklad: Napriek vynaloženému úsiliu P, aby sa vyhlo nástupu neželanej situácie Q, situácia Q *aj tak* vzniká (častica *aj tak* tu vyjadruje platnosť výpovede navzdory predchádzajúcim okolnostiam).

(v) Modifikácia stupňa (*несмотря ни на что*; a konštrukcií *при всём X-е, как ни X*), t. j. situácia Q sa poníma ako zásadná prekážka k P.

(28) *Как он ни старался* (P), *а ничего у него не вышло* (Q).

Akokoľvek sa snažil (P), *nič mu nevychádzalo* (Q).

Interpretácia: *Как ни P, Q* = ,má miesto mnoho P alebo veľmi významné P; má miesto Q; hovoriaci sa nazdáva, že ak má miesto situácia typu P, tak je zvyčajné alebo prirodzené, aby mala miesto situácia typu ne-Q' (Апресян, 2014, s. 78).

Spojenie sémantickej modifikácie hypotetickosti a stupňa sa rezultovalo vo význame lexém a konštrukcií *хоть 5, пускай 3, пусть даже, даже если 2* a i.

Spojenie sémantickej modifikácie hypotetickosti, stupňa a želanosti sa odrazilo vo význame lexém a konštrukcií *по крайней мере 2; хотя бы 2; хоть 3; если уж не..., то; только бы 1; лишь бы 1; хоть бы 2*.

В. Ю. Апресян prichádza k záveru, že v ruštine „vysoký stupeň želania koreluje s vysokým stupňom hypotetickosti, t. j. s nízkou pravdepodobnosťou vzniku

situácie a tým aj s nízkym stupňom kontroly subjektu nad ňou“ (Апресян, 2015, s. 26).³⁰

В. Ю. Апресян, oponujúc kauzálnemu ponímaniu koncesívnosti s oporou na kauzálny komponent ‚влиять‘ (‚vplývať‘), upozorňuje na možnosť nepresnej interpretácie v prípade epistemického a ilokutívneho použitia. Navrhuje opierať sa o širší význam ‚ак‘ (‚если‘), ktorý pokrýva epistemické aj ilokutívne použitia *хотя*.

Príklad na epistemické použitie:

(29) *Хотя его фамилия Иванов (P), он китаец (Q).*

Hoci sa volá Ivanov (P), je Číňan (Q).

(30) *Хотя утром больному было немного лучше (P), вечером он умер (Q).*

Hoci ráno sa pacient cítil lepšie (P), večer zomrel (Q).

Pre epistemické použitie *hoci* (хотя) výklad prostredníctvom ‚vplývať‘ (‚влиять‘) dáva anomálne interpretácie (porov. meno *vplýva* na jeho národnosť, malé zlepšenie zdravotného stavu *vplýva* na vývoj choroby), kým použitie ‚ак‘ (‚если‘) je adekvátnejšie (porov. *ak* sa niekto volá Ivanov, zrejme nie je Číňan; *ak* sa zdravotný stav zlepšuje, možno očakávať vyzdravenie).

Príklad na ilokučné použitie:

(31) *Хотя я туда не собираюсь (P) – когда будет собрание? (Q)*

Výklad operátora *хотя* prostredníctvom ‚vplývať‘ (‚влиять‘) autorka hodnotí ako neadekvátny, keďže zahŕňa kauzatívne spojky *потому что, поскольку, так как*, pre ktoré (na rozdiel od podmienkových) je interogatívna komunikačná funkcia netypická, porov.:

(32) **Потому что <поскольку, так как> я собираюсь к нему на день рождения, какой у него адрес?*

V slovenčine vo výpovedi *Hoci sa tam nechystám – kedy bude stretnutie?* nejde o pravú vedľajšiu vetu, ale o kvázipripustkovú parentetickú vetu (porov. Ivanová, 2011, s. 144 – 145). Koncesívny vzťah v týchto prípadoch možno postulovať medzi touto kvázivedľajšou parentetickou vetou a implicitnou, formálne nevyjadrenou vetou, porov. *Hoci sa tam nechystám, [pýtam sa,] kedy bude stretnutie?* To znamená, že pri výpovediach *Кедže sa tam nechystám, пýтам са, кедь буде стретнутіе?*, *Кедже <pretože> са чхьстам к нему на народеніні, пýтам са, акіу мá адресу?* možno použiť kauzálny výklad. Spojky *кедже, pretože, lebo* sú v slovenčine operátormi príčiny.³¹

Rozdiely v sémantike konštrukcie s kauzálnym operátorom a konštrukcie s koncesívnym operátorom В. Ю. Апресян interpretuje nasledovne: kým doklad

³⁰ Поров.: „высокая степень желания коррелирует с высокой степенью гипотетичности, т. е. с низкой вероятностью наступления ситуации, и, соответственно, с низкой степенью контроля субъекта над ней“.

³¹ Na vhodnosť uvedenia aj iného výkladu upozornila recenzentka.

(33) s kauzálnym operátorom *из-за* sa vzťahuje na konkrétnu epizódu, doklad (34) s operátorom *хотя* ukazuje aj na istú zákonitosť:³² hovoriaci vie, že prehru peňazí spravidla sprevádza rozmrzenosť, a preto situáciu Q v tomto prípade vyhodnocuje ako narušenie zvyčajného a prirodzeného chodu udalostí, porov.:

(33) *Иван не расстроился* (Q) *из-за того, что проиграл много денег в рулетку* (P).
Ivan nestratil dobrú náladu (Q) *preto, že prehral v rulete veľa peňazí* (P).

(34) *Иван не расстроился* (Q), *хотя <несмотря на то, что> проиграл много денег в рулетку* (P).

Ivan nestratil dobrú náladu (Q), *hoci <napriek tomu, že> prehral v rulete veľa peňazí* (P).

Zaujímavá je interpretácia konštrukcie *как R ни P, Q* z pohľadu jej obsadenia rôznymi typmi participantov (porov. Апресян, 2014; 2015).

1. Ukazuje sa, že konštrukcia má interpretáciu „neúspešného úsilia“ (неудачного усилия) v prípadoch obsadenia valencie P konatívom (*стараться, пытаться*) alebo ilokutívom (*уговаривать, умолять*), porov.:

(35) *Как она его ни уговаривала, он не согласился.*

Akokoľvek ho presviedčala, nesúhlasil.

Interpretácia „neúspešného úsilia“ sa zakladá na predstave, že úsilie spravidla vedie ku kladnému výsledku a že udalosti sú konzekvenciou vedomého úsilia zainteresovaného subjektu (a nie dôsledkom absencie vonkajších prekážok).

2. Pri obsadení P gradovateľným príznakom s významom hypotetického hodnotenia konštrukcia má interpretáciu „neobvyklosti“ (необычности), porov.:

(36) *Как это ни странно <удивительно>, он пришел.*

Akokoľvek je to zvláštne <prekvapujúce>, prišiel.

Interpretácia „neobvyklosti“ vyplýva z predstavy, že neobvyklosť situácie je prekážkou jej jestvovania.

3. Pri obsadení P gradovateľným príznakom s významom negatívneho hodnotenia konštrukcia má „ospravedľujúcu sa“ (извиняющуюся) interpretáciu, porov.:

(37) *Как это ни глупо, но это так.*

Akokoľvek je to hlúpe, ale je to tak.

„Ospravedľujúca sa“ interpretácia vychádza z princípu naivnej etikety, podľa ktorej v prípadoch potenciálne nepríjemnej situácie pre adresáta by mal hovoriaci explicitne vyjadriť svoj názor.

³² Т. М. Николаева poukazuje na opačnú závislosť: kontext generalizácie, zovšeobecnenia má za následok koncesívnu interpretáciu výpovede, porov. „кроме противопоставленности, скрытая генерализация привносит смысл уступительности“ (okrem adverbzativnosti, skrytá generalizácia prináša význam koncesívnosti; Николаева, 1985, s. 96).

4. Pri obsadení P gradovateľným príznakom s významom pozitívneho hodnotenia konštrukcia má „vyvažujúcu“ (уравновешивающую) interpretáciu, porov.:

(38) *Как она ни хороша собой, а есть и более красивые девушки.*

Akokoľvek je pekná, sú aj krajšie dievčatá.

„Vyvažujúca“ interpretácia sa zakladá na predstave, že objekty majú často rôzne hodnotené vlastnosti. V slovenčine v tomto prípade operátor *akokoľvek* „vysúva do popredia rozpor medzi síce vysokým, ale aj tak nedostatočným stupňom vlastnosti“ (Kesselová, 2011, s. 217).

Konštrukcia *как R ни P, Q* je výrazne lingvošpecifická. V slovenčine sa nepoužíva, a preto jej analógy vyznievajú pomerne neprirodzene (porušujú optimálnu mieru prirodzenosti). Napriek tomu je operátor *akokoľvek* v slovenčine funkčne atraktívny (porov. 18 256 tokenov v Slovenskom národnom korpuse, korpusová verzia prim-7.0-public-all). Sémantiku „neúspešného úsilia“ vyjadruje konštrukcia *Akokoľvek sa však huslistka na pódiu snažila, počuť ju nebolo*; sémantika „neobvyklosti“ vyplýva zo súvetia *Na príklade kardiostimulátorov sa ukázalo, že využitie nových techník sa môže (akokoľvek je to prekvapujúce) zvrhnúť na životu nebezpečnú mániu*; „ospravedlňujúcu sa“ sémantiku má súvetie *Akokoľvek je to pre našich zamestnancov ťažké, sme presvedčení, že tieto kroky sú nevyhnutné, <...>*; „vyvažujúci“ význam zaznieva z konštrukcie *Akokoľvek sú rozdielni, majú niečo spoločné*.

ZÁVER

Cieľom práce bolo priblížiť problematiku koncesívnosti v lingvistickom uchopení predstaviteľov dvoch významných centier ruskej teoretickej jazykovedy – Petrohradskej typologickej školy (sústreduje sa na syntaktickú sémantiku) a Moskovskej sémantickej školy (sústreduje sa na lexikálnu sémantiku). Práce V. S. Chrankovského, Je. V. Urysonovej a V. Ju. Apresianovej znamenajú výrazný vklad do explanačného prístupu k skúmanej téme a ich poznanie môže byť inšpiratívne a možno aj provokujúce.

Ukázalo sa, že k výkladu koncesívnosti sa dá pristupovať buď z pozície sémantiky koncesívnych operátorov, sémantiky konštrukcií s koncesívnymi operátormi, alebo z hľadiska ich diskurzívneho fungovania. Súčasný stav explanačného prístupu ku koncesívnosti v jej sémantickom alebo funkčnom aspekte ponúka akceptovateľné, aj keď len čiastočne zjednotené metodologické rámce vysvetľovania.

Potvrdilo sa, že problematika koncesívnosti je pre teoretické spracovanie náročná svojou difúznosťou, keďže je úzko prepojená s kauzalitou, adverbativnosťou a kondicionálnosťou. V jej základe je entymématické usudzovanie zahŕňajúce induktívne usudzovanie a usudzovanie analógiou. Vysoká početnosť údajov zo Slovenského národného korpusu ukazuje, že vyjadrovanie prípustkových vzťahov nositelia jazyka preferujú.

Nazdávame sa, že pre lingvistikopragmatickú interpretáciu koncesívnosti naďalej ostáva aktuálnou otázka vyvažovania, hľadania rovnováhy medzi prirodzeným orientačným správaním nositeľov jazyka a reflexívnym orientačným správaním lingvistu, ktoré „sa premieta ako uvedomovaná aktualizácia a akceptácia štruktúr na základe analýzy príslušných výsekov systému“ (Dolník, 2010, s. 50). Autorom sa tak dostáva priestor na prezentáciu vlastného štýlu myslenia, spôsobu spracovania a manažovania výsledkov. V kontexte metodologického rámca slovenskej lingvistiky výzvou môže byť napr. uchopenie koncesívnosti z aspektu uplatňovania princípov (presnejšie, ich porušovania), keďže sledovanie jazykových princípov sa v slovenskej lingvistickej teórii v poslednom období ukazuje ako jedna z najproduktívnejších metód.

Bibliografia

- DOLNÍK, Juraj: Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu). Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave 2010. 301 s.
- HASPELMATH, Martin – KÖNIG, Ekkehard: Concessive Conditionals in the Languages of Europe. In: *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*. Eds. Johan van der Auwera, Dónall P. O'Baoill. Berlin, New York: Mouton de Gruyter 1998, s. 563 – 640.
- IMRICHOVÁ, Mária: Adverzatívnosť a koncesívnosť rovnocenných členov v slovenčine (formálne vyjadrených najmä spojkou a). In: *Jazykovedné štúdie XXX. Syntax a morfológia – Vázby a súvislosti*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave 2013, s. 73 – 80.
- IVANOVÁ, Martina: Syntax slovenského jazyka. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2011. 249 s.
- IVANOVÁ, Martina – SOKOLOVÁ, Miloslava – KYSELOVÁ, Miroslava – PEROVSKÁ, Veronika: Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2014. 534 s.
- KARLÍK, Petr: Přípustková souvětí. In: *Studie o českém souvětí*. Brno: Masarykova univerzita 1995, s. 106 – 127.
- KESSELOVÁ, Jana: Operátory přípustkového vztáhu v současnej písanej slovenčine. In: *Vidy jazyka a jazykovedy: na počesť Miloslavy Sokolovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011, s. 208 – 219.
- KÖNIG, Ekkehard: On the history of concessive connectives in English. Diachronic and synchronic evidence. In: *Lingua*, 66, 1985, s. 1 – 19.
- KÖNIG, Ekkehard: Conditionals, Concessive Conditionals and Concessives: Areas of contrast, overlap and neutralization. E. G. Traugott, A. ter Meulen, J. S. Reilly, C. A. Ferguson (eds.). In: *On Conditionals*. Cambridge: Cambridge University Press 1986, s. 229 – 246.
- KÖNIG, Ekkehard: Concessive connectives and concessive sentences: Cross-linguistic regularities and pragmatic principles. In: *Explaining language universals*. Ed. by J. A. Hawkins. Oxford: Basil Blackwell 1988, s. 145 – 151.
- KÖNIG, Ekkehard: Concessive Relations as the Dual of Causal Relations. D. Zaefferer (ed.). In: *Semantic Universals and Universal Semantics*. Berlin; New-York: Foris Publications 1991, s. 190 – 209.
- Mluvnice češtiny 3. Skladba. F. Daneš, M. Grepl, Z. Hlavsa (red.). Praha: Academia 1987. 746 s.
- MOREL, Mary-Annick: La concession en français. Paris: Ophrys 2000. 158 s.
- NEBESKÁ, Iva: K negaci v souvětích příčinné povahy. In: *Slovo a slovesnost*, 37, 1976, 4, s. 291 – 307.

ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 272 s.

RUŽIČKA, Jozef: Pripustkové a krajnopolmienkové súvetie. In: Kultúra slova, 8, 1974, č. 5, s. 149 – 151.

Slovenský národný korpus; korpusová verzia prim-7.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.

SOKOLOVÁ, Jana: Spojka *kým* v sémantických a komunikačných súvislostiach. In: Jazykovedný časopis, 2015, 66, 1, s. 17 – 39.

АПРЕСЯН, Юрий Дереникович: Избранные труды, том X. Лексическая семантика. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Школа Языки русской культуры; Издательская фирма Восточная литература РАН 1995. 472 с.

АПРЕСЯН, Валентина Юрьевна: Механизмы образования и взаимодействия сложных значений в языке. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН 2015. 54 с.

АПРЕСЯН, Валентина Юрьевна: Механизмы образования и взаимодействия сложных значений в языке. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН 2014. 637 с.

АПРЕСЯН, Валентина Юрьевна: Уступительность как системообразующий смысл. In: Вопросы языкознания, 55, 2006. № 2, с. 85 – 110.

АПРЕСЯН, Валентина Юрьевна: Уступительность в языке и слова со значением уступки. In: Вопросы языкознания, 48, 1999. № 5, с. 24 – 44.

БОГУСЛАВСКИЙ, Андрей: Уступительность как метатекстовое явление. In: Lingua Posnaniensis, 52, 2010, 1, с. 7 – 13.

БУЛЬГИНА, Татьяна Вячеславовна – ШМЕЛЕВ, Алексей Дмитриевич: Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). Москва: Школа Языки русской культуры 1997. 576 с.

ЕВТЮХИН, Вячеслав Борисович: Категория обусловленности в современном русском языке и вопросы теории синтаксических категорий. Санкт-Петербург: СПбГУ 1997. 198 с.

ЕФРЕМОВ, Николай Николаевич: Уступительные конструкции в якутском языке. In: Сибирский филологический журнал, 2015, № 1, с. 173 – 180.

ГУБАНОВ, Алексей Рафаилович: Отношения обусловленности в разноструктурных языках. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Чебоксары: Чувашский государственный университет имени И. Н. Ульянова 1999. 43 с.

КАРУ, Катрин: Уступительные конструкции в эстонском и русском языках. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Тарту: Отделение русской и славянской филологии Тартуского университета 2006. 73 с. Dostupné na: <http://www.digar.ee/arhiiv/ru/books/57279>. [cit. 15. 11. 2015]

Корпусная грамматика русского языка. Dostupné na: <http://rusgram.ru/main>. [cit. 04. 04. 2016]

КРЕЙДЛИН, Григорий Ефимович – ПАДУЧЕВА, Елена Викторовна: Значение и синтаксические свойства союза *a*. In: НТИ, сер. 2, 1974, № 9, с. 31 – 37.

КУЛЕШОВА, Анна Васильевна: Уступка как способ организации фонового диалога с читателем (на примере португальского языка). In: Вестник Нижегородского университета им. Лобачевского, 2, 2015, № 2, с. 121 – 125.

ЛЯПОН, Майя Валентиновна: Смысловая структура сложного предложения и текст. К типологии внутритекстовых отношений. Москва: Наука 1986. 201 с.

МАЛЫЧУКОВ, Андрей Львович: Синтаксис эвенского языка. Структурные, семантические, коммуникативные аспекты. Санкт Петербург: Наука 2008. 432 с.

НИКОЛАЕВА, Татьяна Михайловна – ФУЖЕРОН, Ирина: Некоторые наблюдения над семантикой и статусом сложных предложений с уступительными союзами. In: Вопросы языкознания, 48, 1999, № 1, с. 17 – 36.

НИКОЛАЕВА, Татьяна Михайловна: Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков). Москва: Наука 1985. 170 с.

ПАДУЧЕВА, Елена Викторовна: Динамические модели в семантике лексики. Москва: Языки славянской культуры 2004. 608 с.

Русская грамматика 2. Ved. red. K. Horálek. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd 1979. 1093 s.

Русская грамматика II. Гав. ред Н. Ю. Шведова. Москва: Издательство Наука 1980. 709 с.

САННИКОВ, Владимир Зиновьевич: Русский синтаксис в семантико-прагматическом пространстве. Москва: Языки славянских культур 2008. 624 с.

ТЕРЕМОВА, Римма Михайловна: Семантика уступительности и ее выражение в современном русском языке. Ленинград: ЛГПИ 1986. 75 с.

ТЕРЕМОВА, Римма Михайловна: Уступительные конструкции в современном русском языке: теоретический и методический аспекты. In: Слово. Словарь. Словесность: Коммуникация. Текст. Синтаксис. Материалы Всероссийской научной конференции (к 90-летию со дня рождения С. Г. Ильенко). Санкт-Петербург: Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена 2013, с. 292 – 298.

Типология уступительных конструкций. Ред. В. С. Храковский. Санкт-Петербург: Наука 2004. 625 с.

Типологические обоснования в грамматике. К 70-летию профессора В. С. Храковского. Отв.ред. А. П. Володин. Москва: Знак 2004. 520 с.

УРЫСОН, Елена Владимировна: Союз *ЕСЛИ* и семантические примитивы. In: Вопросы языкознания, 2001, 50, № 4, с. 45 – 65.

УРЫСОН, Елена Владимировна: Союз *ХОТЯ* сквозь призму семантических примитивов. In: Вопросы языкознания, 51, 2002, № 6, с. 35 – 54.

УРЫСОН, Елена Владимировна: Семантическая и валентная структура слов с уступительным значением. In: Русский язык в научном освещении, 2003, № 6, с. 217 – 246.

УРЫСОН, Елена Владимировна: К проблеме неединственности лингвистического описания: союз *хотя* и обманутое ожидание. Dostupné na:

<http://www.dialog-21.ru/digests/dialog2011/materials/ru/pdf/65.pdf>. [cit. 10. 09. 2015]

ХРАКОВСКИЙ, Виктор Самуилович: Введение. Уступительные конструкции: семантика, синтактика, синтаксис. In: Типология уступительных конструкций. Санкт Петербург: Наука 2004, с. 3 – 91.

ХРАКОВСКИЙ, Виктор Самуилович: Универсальные уступительные конструкции. In: Вопросы языкознания, 48, 1999, № 1, с. 103 – 122.

ХРАКОВСКИЙ, Виктор Самуилович: Таксис: семантика, синтаксис, типология. In: Типология таксисных конструкций. Москва: Знак 2009, с. 11 – 113.

ЧУМАКИНА Марина Эдуардовна: Типология уступительных конструкций. В. С. Храковский (ред.). Санкт Петербург: Наука 2004. 626 с. In: Вопросы языкознания, 55, 2006, № 4, с. 119 – 126.

ШМЕЛЕВ, Дмитрий Николаевич.: О «связанных» синтаксических конструкциях в русском языке. In: Вопросы языкознания, 9, 1960, № 5, с. 47 – 60.